

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/53/58-62>

Nərmin Muradova

Azərbaycan Dillər Universiteti

<https://orcid.org/0009-004-5853-3157>

narminaydin@gmail.com

Ərəb ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri

Xülasə

Bildiyimiz kimi, Şərq ədəbiyyatı hər zaman insanların, xüsusilə də Qərb insanının maraq dairəsini əhatə edibdir. Hind, fars, çin və ərəb ədəbiyyatı özünə məxsus mövzuları, ədəbi janrları ilə diqqət çəkməyi bacarıb. Bu maraq XIX əsrdə Napoleonun Misirə yürüşündən sonra daha da çoxalır və geniş vüsət tapır. Artıq Qərb ədəbiyyatının bir çox nümunələrində sirlərlə əhatələnmiş, zəngin bir Şərq insanı görmək mümkün olur.

Bəs Şərq ədəbiyyatı öz inkişaf mərhələsində hansı etaplardan keçib, hansı təsirlərə məruz qalıb? “Ərəb ədəbiyyatının inkişaf tarixi” adlı elmi tədqiqat işi xüsusi olaraq ərəb ədəbiyyatının tarixini araşdırmağı qarşısına məqsəd qoyaraq eyni zamanda ərəb regionunu öyrənən tələbələr üçün köməkçi vasitə olmağı nəzərdə tutur. Tədqiqat işi ərəb ədəbiyyatının inkişaf tarixini əhatə etməklə “ədəb” konsepsiyasının rolunu araşdırır. Eyni zamanda, ərəb ədəbiyyatının mərhələlərini, şifahi xalq sənətinin, poeziyanın, nəsrin fərqli zamanlarda fərqli təsirlər altında necə dəyişdiyini, hansı yenilikləri gətirdiyini də müəyyən etməyə çalışır.

Məqalə dövrünün görkəmli ədiblərinin yaradıcılığına səthi toxunmaqla onlar haqda ümumi məlumat verir, onların əsərlərində yer almış aktual məsələləri üzə çıxardır. İslamaqədərki dövrün niyə “Cəhiliyə” adlanması, qəbilələr arasındakı şairin mövqeyi və vəzifəsi, İslamın gətirdiyi yeni motivlər və qadağalar, Abbasilər dövründə hökm sürən islahatlar, novatorluq ideyaları, şüubilərin özləri ilə gətirdiyi yeni şeir forması, Dürğunluq dövrünü yaradan tarixi-siyasi vəziyyət, XIX əsrdə başlanan İntibah ideyaları, Avropa təhsili almış ərəb gənclərin siyasətə və mədəniyyətə göstərdiyi təsir və nəhayət, Çağdaş dövrdə ərəb ədəbiyyatının vəziyyəti. Bütün bu məsələlər “Ərəb ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri” adlı tədqiqat işində araşdırılır.

Açar sözlər: ərəb ədəbiyyatı, “ədəb”, nəsr, nəzm, ədəbi mərhələlər, Quran, Əməvilər, Abbasilər, Əl-Əndəlüs ən-Nahda

Narmin Muradova

Azerbaijan University of Languages

<https://orcid.org/0009-004-5853-3157>

narminaydin@gmail.com

Stages of Development of Arabic Literature

Abstract

As we know, literature has always been an interesting subject for people, especially those from Western cultures. Indian, Persian, Chinese, and Arabic literature have drawn attention with their unique themes and genres. This interest has increased even more after Napoleon's expedition to Egypt in XIX century. From then on, Western literature portrayed a mysterious and rich Eastern figure.

But through which changes has Western literature passed through, and what influence has it been exposed to? The scientific research titled “Development History of Arabic Literature” has specially aimed to research Arabic literature and to be a helpful guide for those who are studying the Arab region. By studying the historical development of Arab literature, the scientific research also examines the role of the concept “Adab”. At the same time, it studies stages of Arabic literature

and how oral folk art, poetry, and prose changed under different influences over time, and which innovations they introduced.

The article also briefly touches on the works of prominent writers of various periods by giving general information about them. Additionally, it uncovers relevant issues reflected in their works. It explores why pre-Islamic period was called “Jahiyyah”, the position and role of poets in different tribes, new ideas and restrictions brought by Islam, The reforms during the Abbasid era, ideas of innovation, the new poetic forms introduced by “shuubi” movement, The Renaissance ideas that began in XIX century, the influence of the youth who studied in Europe on politics and culture, and finally the state of contemporary Arabic literature. All these various topics are researched in the research work titled “The development stages of Arabic Literature”.

Keywords: *Arabic literature, “adab”, prose, poetry, periods of literature, Qur’an, Umayyad, Abbasid, Andalusia, An-Nahda*

Giriş

Ərəb ədəbiyyatının tarixi dünya humanitar mədəniyyətinin ən zəngin və çox şaxəli fenomenlərindən birini təşkil edir. Ərəb ədəbiyyatı şifahi xalq ədəbiyyatı, dini mətnlər, fəlsəfi ideyalar, ictimai-siyasi transformasiyalar və beynəlxalq mədəni kontaktların kəsişməsi fonunda inkişaf edib. Bu ədəbiyyatın evolyusiyası islamaqədərki səhra poeziyasından XXI əsrin intellektual nəsrinə qədər olan zaman kəsişməsini əhatə edir. Ərəb mədəniyyətinin əsas termini olan “Ədəb” özündə ədəbiyyatı, tərbiyəni, etikanı və savadı birləşdirən çoxmənalı sözdür. Ədəb yalnız nümunəvi davranış qaydalarını formalaşdırmırdı; o, həmçinin, ərəb ədəbiyyatının janr tərkibini müəyyən-ləşdirərək poeziyanı, fəlsəfəni, tarixi, ritorikanı və elmi traktatları vahid mədəni sistem daxilində birləşdirirdi. Ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsi metodu tarixi yanaşmaya, mədəni və sosial analizə, linqvistik poetikaya, həmçinin, komparativistikaya söykənərək, ərəb, fars, türk və Avropa ədəbi ənənələrini müqayisə etməyə imkan yaradır.

Tədqiqat işinin *məqsəd və vəzifələri* ərəb ədəbiyyatının əsas inkişaf mərhələlərini izləmək, onun estetik ideyalarını və janr sistemində dəyişikləri aşkar etməkdir. Məqalədə dövrlər arasında keçidlərə, yeni janrların formalaşmasına, ədəbiyyatın fəlsəfə və dini fikirlə əlaqəsinə, həmçinin, müasir ərəb ədəbiyyatını çoxsəsli tənqidi və qloballaşmış bir sistemə çevirən ədəbi yeniliklərə əsas diqqət yetirilir.

İşin elmi yeniliyi: Bu tədqiqatda “dil siyasəti” və “dil planlaşdırması” anlayışları ilk dəfə olaraq həm nəzəri, həm də funksional aspektlərdən müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, məqalədə həmin terminlərin qarşılıqlı əlaqəsi, fərqli və oxşar cəhətləri elmi sistemləşdirmə əsasında izah olunmuşdur. Araşdırmada dil siyasətinin ideoloji və strateji çərçivə olduğu, dil planlaşdır-masının isə həmin siyasətin texniki reallaşdırma mərhələsi olduğu göstərilərək, bu iki sahə fərqli səviyyələrdə yerləşən, lakin bir-birindən asılı olan strukturlar kimi təqdim olunmuşdur. Bu yanaşma tədqiqatın elmi yeniliyinə töhfə verə bilər.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: məqalədə təqdim olunan mövzu, yəni “Ərəb ədəbiyyatının inkişaf tarixi” çox aktualdır. Əldə olunan nəticəyə görə, ərəb ədəbiyyatı əsrlər boyu fərqli mədəniyyətlərlə sıx əlaqədə olmaqla qəbilələr arası poeziyadan fəlsəfi nəsrə, mistisizmə, modernizmə və sosial romana qədər özünəməxsus çətin bir yol cızıb. Və tədqiqat işində bu yol, qısaca da olsa, araşdırılaraq tədqiq edilir. Ərəb ədəbiyyatının mərhələləri ərəb cəmiyyətinin tarixi və siyasi hadisələr fonunda necə dəyişdiyini, formalaşdığını aydın şəkildə göstərməklə, o dövrün ədəbi zövqlərini də müəyyən edir. Bundan əlavə, tədqiqatın nəticələri “Ərəb ədəbiyyatı” fənninin tədrisində, dərslik və metodik vəsaitlərin hazırlanmasında tətbiq oluna bilər.

Tədqiqat

Giriş hissəsində qeyd etdiyimiz kimi, ərəb ədəbiyyatı özünün inkişaf prosesində bir neçə mərhələdən keçib. Elmi tədqiqat işində hər mərhələni yaradan siyasi amillər və onun məşhur nümayəndələri haqda məlumat veriləcəkdir. Beləliklə, ərəb ədəbiyyatının ilk mərhələsi *İslamaqədər* və ya *Cahiliyə* dövrü adlanır. Bu ad o dövrdə insanların İslamdan bixəbər olduqları üçün verilib, zamanəsinin insanların savadı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur (Fil'shtinskii, 1985).

Cahiliyyə ərəb söz sənətinin fundamental dövrü hesab edilir. Yazının olmadığı zamanlarda ədəbiyyat şifahi inkişaf edirdi və şair bu işdə aparıcı rol daşıyırdı. Şairlər kollektiv yaddaşın daşıyıcısı, qəbilənin şərəfini müdafiə edən və onun ənənəsinin nümayəndəsi kimi çıxış edirdi.

Cahiliyyə dövrünün mərkəzi janrı Qəsidə dəyişməz struktura malik idi və bu əsrlər boyu bu cür qalır. Ətlal adlanan bu struktur Nəсіб (sevgi), Vəsf (təsvir) və Mədh (qəbiləyə, onun başçısına həsr edilmiş tərif) adlanan janrlardan ibarət idi. İldə bir dəfə keçirilən bazarlarda hər şair öz qəsidəsi ilə çıxış etməli idi və ən çox bəyənilən, münəşirlər tərəfindən səs toplayan qəsidə il boyunca Kəbə üzərində qızıl hərfə tikilmiş qara parçanın üzərindən asılı qalırdı. Bu qəbilənin mədəni və güclü olmasının göstəricisi idi. Çünki İslamaqədərk dövrə Şair Allah tərəfindən qeyri-adi istedadla malik biri kimi qiymətləndirilirdi və qəbilədə söz sahibi idi. Yeri gəlmişkən, seçilmiş qəsidələrə “Müəlləqə” deyilir və Cahiliyyə dövrü ərəb ədəbiyyatının ən önəmli şeir nümunəsi hesab edilir. “Müəlləqə” ərəb dilində “asılmaq” (alaka) feilindən yaranıb və “asılmış, asılı qalan” kimi tərcümə edilə bilər. Müəlləqə şeirinin ən önəmli müəlliflərindən İmrul Qeys, Əntərə ibn Şəddad, Zuheyr ibn əbi Sulma, Ləbid ibn Rəbia adlarını qeyd edə bilərik. Onlardan Əntərə ibn Şəddad fəvqal-təbii gücə və iradəyə malik gənc yazar kimi sonralar ərəb siratlarının qəhrəmanına çevriləcəkdir. Cahiliyyə dövründən danışarkən ərəb tayfalarının adət-ənənəsini, məişətini, qəbilələr arası savaşı və barışı əks etdirən “Əyyamul-ərəb” adlı rəvayətlər toplusunu qeyd etməsək olmaz. “Ərəblərin günləri” kimi tərcümə edilən bu toplu nəzmdən fərqli olaraq qafiyəsiz nəql edildiyindən nəsr nümunəsi kimi yadda qalıb.

Ərəb ədəbiyyatının növbəti mərhələsi *Erkən İslam və Əməvilər* dövrü adlanır (Gibb, 1960; Hanna l-Fəxuri, 1951; Şauki, 1996). Adından da göründüyü kimi, bu dövrdə Məhəmməd peyğəmbərin (s.a.s) həyatı, İslamın yaranması və ərəb ədəbiyyatının Tacı sayılan Qurani-Kərimin nazil olmasına böyük yer verilir. Quranın ədəbi dili klassik ərəb dili nümunəsi hesab edilir (fusxa). Artıq klassik ədəbiyyat şivə və dialektlərdən azad olaraq xütbə (dini ibrətamiz ədəbiyyat) və sıra (tarixi xronikalar) kimi yeni janrlar tanınır. Əməvilər dövrü ədəbiyyata gəldikdə isə burada daha çox nəzm inkişaf etməyə başlayır: 1.Məhəbbət poeziyası - Üzri və Hadari qəzəl növləri. Məhəbbət poeziyası şairin məxsus olduğu qəbiləyə görə ya ömürlük seçilən ölüm yolu, ya da ki, dərin sevgi hissləri olmasa belə, gözəl qızlara yazılan eşq etirafı idi. 2.Siyasi poeziya - zübeyrilər, şiələr və s. Bu dövr Əməvi xəlifələrindən narazı ünsürlər yaranır və onlar siyasi partiyalarda toplaşmağa başlayırlar. Bunun nəticəsində siyasi poeziya janrı formalaşır. 3.Nəqaid şeiri - iki şair arasında olan dəyişmə. Dövrün ən görkəmli şairləri: Cərir, Fərazdak və Əl-Əxtəl məhz nəqaid şeiri ilə məşhurluq tapıblar. Hər üç şair yaradıcılıqları boyu bir-biriləri ilə həvəsləşərək bədahətən şeir qoşma məharətinə malik idilər.

Üçüncü mərhələ: çox böyük tarixi dövrü əhatə edən *Abbasilər* dövrü adlanır. Bu dövrə ərəb ədəbiyyatının Qızıl dövrü də deyirlər. VIII əsrdən başlayaraq Bağdad-Abbasilər xilafətinin paytaxtı - fəlsəfə, tibb, astronomiya və filologiya kimi elmlərin mərkəzi hesab edilməklə yanaşı, burada yunan, fars və hind ədəbiyyatından tərcümələr edilən “Dərul Hikmə” adlanan müdriklik evi yaranır, ictimai həyatda bir çox yeniliklər öz əksini tapır.

Abbasilər dövründə ərəb ədəbiyyatı ictimai-siyasi həyatda olduğu kimi əsaslı şəkildə dəyişməyə başlayır, bir çox yeni janrlar yaranır. Əbu-Nüvar (həmriyyə- şəraba həsr edilmiş ədəbi janr), Bəşşar ibn Burd kimi yenilikçi şairlər novatorluq ideyaları ilə ərəb şeirinin strukturunu dəyişməyə müvəffəq olurlar, Əbu Təmmam və Buhturi kimi yazıçılar klassik ədəbiyyat nümunələrini toplayıb onu kənar təsirlərdən qorumağa çalışırlar, Əl Mütənəbbi, Əbul Əla əl-Maari kimi şairlər isə Abbasilər dövrünün qızıl çağını təşkil edirlər (Əzizov, 2004; Alizade, 1974).

Nəzmlə yanaşı, bu dövrdə nəsr də iri addımlarla inkişaf edərək adını klassik ədəbiyyata yazdıracaq korifeylər yetişdirir. Cahizin müəllifi olduğu “Heyvanlar haqda”, “Ritorika elmi haqda” və s. kimi kitabları, İbn əl-Müqəffanın tərcümə etdiyi “Kəlilə və Dimnə”, məqamə janrının əsasını qoyan Əl-Həmədani və Əl-Hərirə kimi nəsr ustaları ərəb estetikasının klassik normalarını müəyyən etməklə onu yeni mərhələyə ucaldırlar.

Ərəb ədəbiyyatının *Əl-Əndəlüs* dövrü ərəb, yəhudi və İber yarımadasının mədəni elementlərinin unikal kombinasiyasını təşkil edir. 711-ci ildən başlayaraq Ərəblər İber yarımadasına yürüşlər

həyata keçirməyə başlayır və nəticədə, çoxdan gücdən və nüfuzdan düşmüş Vestqotlar monarxiyasının hakimiyyətinə son qoyurlar. Beləliklə, növbəti səkkiz əsrə yaxın bir zamanda bu ərazilərdə müsəlman mədəniyyəti hökm sürməyə başlayır. Bu mədəni sintez nəticəsində Müvəşşəh və Zəcəl adlanan lirik şeir növü yaranır ki, hər ikisi həm ərəb, həm də ispan nəsrinin elementlərini özündə birləşdirirlər (Kudelin, 1973). Bundan başqa, Əndəlüs ədəbiyyatında məhəbbət poeziyası fəlsəfi anlam daşımağa başlayır. Bu dövrün görkəmli müəllifləri arasında İbn Zeydun (şairə Valladaya olan sevgisi ilə), Vallada (qadın azadlığının simvolu kimi), İbn Xəzm ("Göyərçin boyunbağı" adlı əsərin müəllifi), İbn Tüfeyl (gələcəkdə Avropa İntibahına təsir göstərəcək "Həyy ibn Yakzan" fəlsəfi romanı ilə) kimi yazıçıların adlarını qeyd etmək olar.

Ədəbiyyatla yanaşı, Əndəlüsdə Kordova şəhərində tərcümə mərkəzləri mövcud idi ki, məhz onların sayəsində sonralar Avropa bir çox Antik dövr filosoflarının tədqiqatlarını tanımağa başlayır. Əl-Əndəlüsdə güclü musiqi məktəbləri də formalaşır ki, bunun da səbəbi müsəlman əsilli İbn Ziryab adlı musiqiçi olur.

Ərəb ədəbiyyatının "*Durğunluq dövrü*" adlanan mərhələsi XIV-XVIII əsrləri əhatə edir. Orta əsrlər ərəb ədəbiyyatının tənəzzülünün səbəblərini professor Aida İmanquliyeva belə izah edirdi: "Bəziləri tənəzzülü ərəb dünyasının Osmanlı ağalığı altına düşməsi ilə izah edirlər. Bizim fikrimizcə, burada ərəb ədəbiyyatının daim bəhrələndiyi güclü bir resursdan uzaq düşməsi əsas amillərdən sayıla bilər. Tənəzzül dövründə ərəb ədəbiyyatı özünün iki mühüm qolundan aralanır, indiyədək ərəbcə yazan fars və türk şair və ədibləri indi öz dillərində yazıb yaradırlar. Bu səbəbdən də, daim çiçəklənən yerli ədəbiyyatlar ərəb ədəbiyyatını müsəlman dünyasının bir çox yerlərində ikinci plana keçirir (İmanquliyeva, 1975; İmanquliyeva, 1991). Lakin buna baxmayaraq, ərəb ədəbiyyatının tənəzzül dövründə üç böyük ədəbi nailiyyəti qeyd etməsək, insafsızlıq olar:

Birincisi, biz ərəb şifahi xalq yaradıcılığının məhz bu dövrdə çiçəkləndiyini nəzərə almalıyıq. Xüsusilə, ərəb xalq dastanları inkişaf edir. Kino, teatr, televizor, radio olmadığı bir dövrdə bu dastanlar həm teatrı, həm kinonu və s. əvəz edirdi.

İkincisi, tənəzzül dövründə kompilyativ ədəbiyyat inkişaf edir, müntəxəbatlar, lüğətlər, "tabaqat" adlanan əsərlər çoxalır. Yəni bu dövrdə əvvəlki dövrlərin ədəbi nümunələrini toplamaq sahəsində böyük işlər görülür.

Üçüncüsü, isə, bu dövrdə sufi ədəbiyyatı inkişaf edir. Doğrudan da, Sufizm olmasaydı, ərəb ədəbiyyatının və mədəniyyətinin nə qədər itkilər verə biləcəyini sözlə ifadə etmək mümkün olmazdı. Burada həm sufi fəlsəfi düşüncəsinin, həm də mistik yönümlü ədəbiyyatın inkişafı nəzərə alınmalıdır. Məhz "durğunluq" dövrü adlanan o illərdə İbn əl-Ərəbi kimi bir dahi yetişir.

Ümumiyyətlə isə, bu dövrdə hər bir tənəzzül ədəbiyyatına xas cəhətlərin üstünlük təşkil etdiyini ayrıca qeyd etməliyik. Bunlar kəmiyyət göstəricilərinin keyfiyyət göstəricilərini üstələməsidir. Yəni, sayca artım böyük olsa da, ədəbiyyat, xüsusilə poeziya köhnə mövzular ətrafında dövr edib, demək olar ki, yerində sayırdı" (Qasimova, 2002). Bu dövr bir çox tarixi, coğrafi və milli janrların formalaşması ilə zəngindir: İbn Xəldun "Müqəddimə", İbn Batutta "Səyahət", həmçinin, "Min bir gecə" nağılları da daxil olmaqla xalq ədəbiyyatı.

Ərəb ədəbiyyatının önəmli qolu *Sufi ədəbiyyatı* hesab edilir. XII-XIV əsrlərdə yaranıb formalaşan sufi yazıları mistika və poeziyanın unikal vəhdətidir. Sufizmin əsas xüsusiyyəti onun ilahi sevgi ideyasından doğaraq idrakın yoluna çatmaqdır. Sufizmin nümayəndələri arasında ilk olaraq İbn əl-Fəridin adını qeyd etmək olar. Onun əsərləri mistik poeziyanın simvolu kimi qəbul edilir. Daha sonra İbn Arabi və Rumi yaradıcılığı Sufilik ideyalarında əsaslı önəm kəsb edir. Sufi ənənəsi ərəb ədəbiyyatını daxili mənəvi təcrübənin ifadə vasitəsinə çevirir.

Müasir dövrün başlanğıcını ifadə edən "Ən Nəhda" hərəkəti Ərəb ədəbiyyatının İntibahını ifadə edərək ərəb cəmiyyətinə yeni şüur, yeni ideya, yeni düşüncə tərzini gətirir. Bu dövrün görkəmli nümayəndələri arasında ərəb ədəbiyyatının tarixi boyunca yeganə Nobel mükafatı almış Nəcib Məhfuz, mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Cübran Xəlil Cübran, Mixail Nüaymə, tarixi roman janrının banisi Zirji Zeydun kimi nəsr ustalarının adını qeyd etmək olar (Krymskii, 1971; Dolinina, 1973; Abbasov, 2005).

Həmçinin, XIX əsr ərəb ədəbiyyatında roman janrı geniş vüsət tapır, dram janrı inkişaf etməyə

başlayır, müasir jurnalistika sənəti formalaşır. Ən-Nahda rəasionalist, modernist və milli yeni ərəb kimliyini formalaşdırır. Nahda hərəkatından başlayaraq biz artıq ümumi ərəb ədəbiyyatı deyil, ayrı-ayrı ərəb ölkələrinin ədəbiyyatını görürük: İraq, Suriya, Misir və s. kimi ölkələrin ədəbiyyatını. Onu da qeyd edək ki, məhz XIX əsrdən bu yana ərəb ədəbiyyatında qadın yazıçıları da yer almağa başlayır. Bunun əsasını isə R.ət-Tahtavi, M.Əbdö, Ə.Şauki, Q.Əmin kimi ərəb maarifçilərinin keçirdiyi islahatlar qoyur.

Müasir ərəb ədəbiyyatı çoxsəsli, tənqidi yönəlmiş qlobal ədəbiyyat olmağı bacardı. Çağdaş ərəbdilli ədəbiyyata gəldikdə isə Xaled Xuseyni, Adonis, Hanna Mina, Xuda Barrakat, M.Dərviş və b. göstərmək olar.

Nəticə

Ərəb ədəbiyyatının tarixi onun şifahi xalq ədəbiyyatı ənənəsindən, qəbilə poeziyasından fəlsəfi nəsr formasına, mistisizmə, müasir ictimai roman janrına qədər keçdiyi mürəkkəb inkişaf yolunun göstəricisidir. Ərəb ədəbiyyatı siyasi və mədəni həyatda baş verən dəyişikliklərə daima reaksiya versə belə, özünün metaforaya, ritmə və yüksək dil mədəniyyətinə söykənən unikal estetik kodunu qoruyub saxlaya bilmişdir.

Cəhiliyyə dövrünün poeziyasından müasir nəsrə qədər, sufi mistikasından Ən-Nahdanın intellektual axtarışlarına qədər ərəb söz sənəti öz ənənələrini qoruyaraq qlobal mədəni tendensiyalarla dialoqa girərək daima özünün yenilənə bilmə qabiliyyətini nümayiş etdirmişdir.

Aparılan tədqiqat işinin sonunda belə nəticəyə gəlmək olar ki, ərəb ədəbiyyatı heç vaxt statik olub yerində saymayıb, inkişaf dövrünün ən ağır və çətin dönməsində belə yeni nəyisə edib, irəliyə doğru addımlar atmışdır. İslamın yarandığı zamanlar yazı sənəti ədəbiyyatın bədii düşüncə horizontlarını genişləndirərək sözü elm, fəlsəfə və din vasitəsinə çevirir. Sonra isə sufizm ənənələri ədəbiyyata daha dərin mənəvi forma verərək onun metafiziki estetikasını formalaşdırır və bununla da ərəb mədəni irsinin unikallığını müəyyən edir. Ərəb ədəbiyyatının İntibah dövründə isə ədəbi diskursun modernləşməsi mərhələsi hesab edilir. Məhz bu dövrdə ənənəvi ədəbi formalar Qərb modelləri ilə kontakta girərək novator ideyalar yaradır. XX-XXI əsrlərdə ərəb ədəbiyyatı sosial-məişət problemlərinə, mühacirət mövzusunə, qadınların emansipasiyası və müharibə kimi məsələlərə toxunaraq regionun mövcud reallığını ədəbi mühitə inteqrasiya edə bildi. Beləliklə, ərəb ədəbiyyatını ənənələri qoruyub saxlamaqla yanaşı daim inkişaf edən, yeniliklərə adaptasiya olmağa çalışan bir canlı sistem kimi təsvir edə bilərik.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, F. (2005). *Müasir Suriya romanı*. Tural nəşriyyat evi.
2. Alizade, E.H.A. (1974). *Egipetskaya novella*. Nauka.
3. Dolinina, A.A. (1973). *Ocherki istorii arabskoi literatury novogo vremeni. Egipet i Suriya*. Prosvetitel'skii roman. Nauka.
4. Əzizov, E. (2004). *IX əsr ərəb poeziyasında xürrəmilər hərəkatının əksi*. Bakı Universiteti nəşr.
5. Fil'shtinskii, I.M. (1985). *Istoriya arabskoi literatury (V nachalo X veka)*. Nauka.
6. Gibb, K.H.A.R. (1960). *Arabskaya literatura. Klassicheskii period*. Oxford University Press.
7. Hanna l-Fəxuri (1951). *Tarixu l-ədəbi-l-arabiyyə*. Dar al-Hikma.
8. İmanquliyeva, A. (1975). *Cübran Xəlil Cübran*. Elm.
9. İmanguliyeva, A.N. (1991). *Korifei novoarabskoi literatury*. Elm.
10. Krymskii, A.E. (1971). *Istoriya novoi arabskoi literatury*. Nauka.
11. Kudelin, A.B. (1973). *Klassicheskaya arabo-ispanskaya poehziya*. Nauka.
12. Qasımova, A. (2002). X əsr ərəb-müsəlman intibahı. *Elmi araşdırmalar. AMEA Z.Bünyadov adına Şərqlşünaslıq İnstitutu*, I-II.
13. Şauki, D. (1996). *Tarixul-ədəbil-arabiyyu. Asrud duvali val İmarət*. əl-Cəzirətul-arabiyyatu.

Daxil oldu: 06.09.2025

Qəbul edildi: 13.12.2025